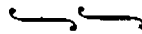

گمرک از نظر گاه تاریخ *

فرهنگ نویسان فارسی اتفاق نظر دارند کلمه « گمرک » از زبان ترکی عثمانی به فارسی منتقل شده است و عثمانی‌ها نیز آنرا پس از تصرف شهرهای آسیای صغیر ضمن تعداد دیگری از لغات از زبان یونانی گرفته‌اند. ریشه این کلمه در لاتین *Commercium* است و در یونان قدیم *gum - merx* که با مختصر تجریقی در زبان عثمانی به کومرک *KUMRUK* یا *GUMRUK* تبدیل شده است.

دانشمند ترک حسین کاظم کدوری مدعی است عثمانیها این لغت را از یونانی نگرفته‌اند و ریشه آن در زبان ایتالیایی است. (۱)

اعراب گمرک را جمرک و در جمع جمارک مینویسند و گمرک والکماریک تلفظ می‌کنند. برخی از مؤلفین از جمله مرحوم دهخدا در لغت‌نامه خود معکس « با فتح میم و کاف و سکون س » را از جهت معنی لغتی مترادف با گمرک می‌شناسد و معتقد است از متداول شدن جمرک کلمه « مکس » و در جمع « مکوس » برای مفهوم گمرک بکار برده می‌شده است. ولی مکس بر وزن ضرب که هم مصدر است و هم اسم (و در مواردیکه مانند اسم بکار می‌رود جمع آن مکوس بر وزن رئوس است) عبارت از جوعه‌ی بوده که در بازارهای دوران جاهلیت از اجناس معینی گرفته می‌شده و در لغت بمعنای « آنچه مستخدمین دولت در موقوف فروش اجناس معینی و یا در موقوف وارد کردن آن می‌گرفته‌اند » تعریف می‌شود. این مفهوم در زمان حاضر با عوارض رسومات و یا حق انحصار قابل مقایسه است. مأمور وصول این باج‌را ماکس و مکس هم می‌گویند. (۲)

بطوریکه از مطالعه کتب تاریخی استنباط می‌گردد کلمه گمرک در زبان فارسی از دوران صفویه مصطلح گردیده و نخستین بار بطور رسمی در معاهده سال ۱۱۵۹ بین نادرشاه افشار و سلطان محمود خان اول بکار برده شده است. بدیهی است بیان این امر حاکی از این نیست که قبل از این دوران

این مقاله توسط آقای غ. ک. یکی از محققان صاحب نظر تهیه شده است. ۱ - فرهنگ ترکی تألیف حسین کاظم کدوری چاپ استانبول ۱۹۳۵

حقوقی بر واردات و صادرات کشور تحمیل نمی‌شد است و یا آنکه « باج سرحدی » و یا « مالیات مرزی » قبلاً در ایران وجود نداشته است .

بطور کلی تحقیقاً نمیتوان تعیین نمود تأسیس سازمان « گمرک » و وصول « حقوق گمرکی » در چه زمان و در چه نقطه جهان انجام پذیرفته است . ولی منطقیاً کیفیت تأسیس سازمانی بنام « گمرک » و وصول مبلغی بعنوان « حقوق گمرکی » مشروط بوجود « حکومت » و « مرز » و هنگامی بوده که « باج » و « معاملات » بین اقوام مختلف مفتوح شده است . لذا تاریخ تأسیس گمرک را در جهان میتوان مقارن تشکیل اجتماعاتی از ابناء بشر دانست که بطور دائم در اراضی محدود و معینی اقامت داشته و از حکومتی اطاعت میکردند و بین خود به امر مبادله اشتغال داشته‌اند . « مرز » در چنین شرائطی عبارت بوده از حد فاصل قلمرو اختیار و اقتدار دو اجتماع مورد بحث . در عصر حاضر مرز حد بین قلمرو دو دولت هم‌جواری است که اعمال حق حاکمیت هر یک از دو دولت در ابتدای آن آغاز و راتهای آن پایان میپذیرد و حال آنکه در احوال گذشته بحث از خطه نفوذ بوده و نه مستملکات واقعی .

برای مثال در عربستان دوره قبل از اسلام کاروانی که از فواحی تحت سلطه یک عشیره عبور می‌کرد برای جلوگیری از دستبرد آن عشیره قراردادی با رئیس قبیله منعقد می‌نمود تا در مقابل پرداخت مبلغ معینی سلامت آن کاروان را حتی در مقابل راهزنان بیگانه تضمین نماید .

مبلغ پرداختی بنام « خوه » (به فتح خاء و وا مفتوح مشدد و هاء ساکن) ناهیده میشد و رئیس قبیله در مقابل دریافت آن متعهد میبود نه تنها افراد تحت سلطه او دستبردی به آن کاروان نزنند بلکه از حمله سایر راهزنان نیز ممانعت بعمل آورند . عبارت دیگر « خوه » عبارت از باجی بود که از طرف کاروانیان بر وسای قبایل بین مقصد و مبداء حمل کالا پرداخت میشد تا اینکه کاروان بدون خطر از سرزمین آنها بگذرد .

بنابراین از زمانی که مبادله کالا میان اقوام و ملل مختلف معمول گشته سازمان گمرک نیز بوجود آمد . و از باب عبور یا ورود و یا صدور کالا حقوق و عوارض گمرکی از بازار گانان دریافت میشده است . البته یورش اسکنند ، حمله اعراب ، شورش ابن‌الاشعث در زمان حجاج (که منجر بسوختن اسناد دولتی شده) جنگ میان امین و مأمون (که منجر بویرانی و آتش سوزی بخش بزرگی از پنداد گردیده) تاخت و تاز چنگیز و غارت مغول هر یک بنسوبه خود موجب شده است تقریباً کلیه اسناد و منابع مربوط بکشور ما از بین برود و مبادله سازمان‌داری و بررسی موقعیت اقتصادی و احوال اجتماعی ایران که نمیتواند فارغ از مطالعه اسناد و مدارک (ORISMOLAGY شناسائی اسناد) ارزش علمی زیادی

داشته باشد دشوار گردد. تحقیق در امر گمرک نیز از این اصل مستثنی نیست و در خصوص تشکیلات گمرک و تعرفه گمرکی و میزان حقوق مأخوذه کیفیت و تأسیس و اداره سازمان گمرک و یا باجاره بودن آن در ایران باستان هیچگونه اطلاع جامعی وجود ندارد. از طرفی می توان پذیرفت که سازمان گمرک در حکومت هخامنشی وجود داشته و مستند این ادعا در زمینه دفترهای گمرکی در مرزهای ایران هخامنشی مستنبط از این واقعت است که پادشاهان آن سلسله برای تجارت خارجی اهمیت شایانی قائل بوده اند و برای ترویج مبادله با سایر کشورها همه گونه تسهیلات از قبیل احداث راهها و شوارع و تأمین امنیت طرق و تأسیس چاپارخانه ها و کاروانسراها فراهم می ساختند. خاصه آنکه این کشور بین دو قاره آسیا و اروپا قرار داشته و سالیان دراز ادویه هندوستان و ابریشم چین از این شاهراه بازرگانی بامال التجاره یونان و روم و حلب مبادله میشده است. بطوری که اظهار نظر شده است (۱) در حکومت هخامنشی تجارت برخی از کالاها از جمله ارغوان **POURPRE** در انحصار دولت بوده است از طرف دیگر پرفسور گیرشمن در مبحث منابع مالی حکومت هخامنشی چنین اظهار نظر کرده است که در اسکله بنادر و میدانهای فروش و نیز در تجارت داخلی عوارض وصول می شده است (۲) و سپس در زمینه سطح تجارت در دوره هخامنشی

(۱) ایران اقتصادی: رحیم زاده صفوی جلد اول صفحه ۵۴: برای روشن شدن موضوع عیناً چند جمله از موضوع مورد بحث از این کتاب نقل می شود: «... اینرا هم اطلاع داریم که امر ایاب و ذهاب قوافل و کاروانها در شاهنشاهی هخامنشی تحت مراقبت و تفتیش مأمورین مخصوص قرار داده شد (نقل از پلوتارک در احوال تسمتوکلس و هرودوت) و حتی اشخاصی که به همراهی مردمان بزرگ و مشهور سفر میکردند اگر جزو ایزیا معرفی نامه همراه نمی داشتند مظنون و تحت توقیف درمی آمدند و از ایشاره پلوتارک چنین برمی آید که اگر زنها همراه مرد بودند از تفتیش معاف میماندند (ایضاً از پلوتارک) علاوه بر اینها می دانیم که بعضی از اتمعه مانند ارغوان (**PURPRE**) تحت انحصار مخصوص دولت بوده (هرودوت) و لهذا نظارت و تفتیش در متاع انحصاری تفتیش مال - التجاره وارد و صادر را الزام می کرده است... بنابراین دلائل فوق باید تصدیق نمود که در بنادر شاهنشاهی ورود و خروج مردم و مال التجاره وارد و صادر تفتیش و ایزسی می شده و چون در مصر گمرک موجود بود و آن مملکت یکی از ایالات ایران گشت و نیز اداره شاهنشاهی ایران نظامات آشور و کلد و مصر را هر چه نیکو یافته بود گرفته بود و هم آنکه در دولت اشکانی که تابع نظامات اداره هخامنشی بوده گمرک معمول بوده پس اینطور نتیجه می گیریم که نباید فرض کرد که در دولت هخامنشی گمرک نبوده است.»

مینویسد: « با توسعه تجارت جهانی سطح زندگی بطور محسوسی در ایران عهد هخامنشی بالا میرفت و خصوصاً در بابل بقول اقتصاديون سطح زندگی بالاتر از یونان بود. از زمان ایجاد هخامنشی (مقصود شاهنشاهی هخامنشی است) جهان در عصر اقتصادی مساعدی قدم گذاشته بود روابط تجارتي بین نواحی که سابقاً وجود نداشته (مثلاً بابل و یونان) ایجاد شد و توسعه یافت ... اروپای جنوبی داخل روابط اقتصادی بیش از پیش محکمی با آسیای غربی گردید. سابقاً تجارت مستقیم از حدود یک ده هزاره دوم قبل از میلاد صورت میگرفته بندرت تجاوز می نمود. در زمان هخامنشیان بیشتر بر اثر ادخال مسکوکات هم تجارت بری وهم تجارت بحری بنواحی بسیار بعید کشیده شد ... حجم تجارت در قرنهای ششم و پنجم قبل از میلاد از همه آنچه مشرق قدیم از حیث مواد تحقق داده بود تجاوز نکرده ... در آن زمان کشتهایی وجود داشت که از ۲۰۰ تا ۳۰۰ و دیا بقولی تا ۵۰۰ تن ظرفیت داشت. (۱)

نتیجه آنکه از ما خدمه وجود بخوبی میشود استنباط کرد که دولت هخامنشی توجه زیادی به تأسیس سازمان منظم مالی و ساختن راههای تجاری و تقویت قوای بحریه تجارتي داشته است چه آنکه تأسیس سازمان منظم مالی در ایران بداریوش نسبت داده شده است. بقول (۲) OLMSTEAD مستشرق آمریکائی در میان حکمرانان گذشته کمتر کسی مانند داریوش دریافته است که شرط استواری میانی حکومت وجود يك اقتصاد سالم است از این رو داریوش در نظر OLMSTEAD نه تنها يك قانون گذار ومدیر بزرگه بلکه يك کاردان برجسته مالی نیز بشمار می رود. البته در زمینه تجارت دریائی در دوره هخامنشی دریای خزر اهمیت زیادی نداشته و از بنادر آن با استثناء «ادراکرت» که با استرآباد کنونی مطابقت دارد ذکر شده است. « علت عقب بودن این منطقه از حوزه تجارت روحیه مردمان آنست که بخشونت مشهور و مطیع کردن آنها دشوار بوده (۳) » خلیج فارس برعکس دارای بنادر آبادی بوده که واسطه تجارت ایران با سایر کشورها و سایر مناطق ایران بوده است. بنادر معروف ایران در آن زمان عبارت بوده از:

۱ - ایران از آغاز تا اسلام تألیف GHIRSHMAN ترجمه دکتر

معین صفحه ۱۷۶-۱۷۷-۱۷۸

۲- OLMSTEAD, THE HISTORY OF PERSIAN EMPIRE, PAGE 115

۳ - دکتر ابراهیم عالمی. مقاله مالییه. کتاب ایران شهر.

دیلمون (۱) - تااکه (۲) - گوگانه (۳) - آپستانه (۴) - هرمزی (۵) که دیلمون باید همان بندر دیلم فعلی و آپستانه بندر پستانه ، هرمزی همان هرمز است (۶)

سر آرنولد ویلسن در کتاب خلیج فارس می نویسد « از زمان بخت النصر تجارت خلیج فارس روبه تنزل گذاشت زیرا دریانوردان صور از خلیج فارس بدریای احمر متوجه شدند و علت دیگر تنزل این بود که چون فرات و کارون قابل کشتیرانی و دوپهر عمده یعنی بابل و شوش بر آنها واقع بود شاهان هخامنشی نگرانی داشتند که مبدا کشتیهای دشمنان یا راهزنان دریائی ناگهان بدل مملکت آنها حمله کنند و چنانکه استرابون نوشته (کتاب ۱۶ بند ۱۹۰-۱) شاهان در این رودها بخصوص در کارون از سنگ سدهائی ساخته بودند و این سدها آبشارهائی بوجود آورده مانع عبور کشتیهای بزرگ میبند . مقصود عمده از ساختن سدهای مذکور آبیاری بوده چنانکه در مجرای سفلی بابل تا حال چنین سدهائی وجود دارد و در کارون هم تا اواخر قسرن هجدهم میلادی وجود داشت . تجارت بابل از راه خلیج فارس اگر کم شده باشد هیچگاه بکلی موقوف نشده و بنادر ایران از این راه باهند ارتباط می یافته است ... »
« برخی از مورخین از جمله احمد رفیق مورخ ترک در کتاب تاریخ عمومی خود مدعی است رونق تجارت در دوره هخامنشی فقط معلول وجود امنیت و نظم راهها و اطمینان بیول کشور بوده است و مخصوصاً نبودن مقررات گمرکی و تکالیف و محدودیتهای خاص به پیشرفت و ترقی امر بازرگانی کمک شایانی (۷) در این دوران کرده است .

مرحوم مشیر الدوله پیرنیا (۸) نیز عقیده مند است در دولت هخامنشی گمرک وجود نداشته و حقوق گمرکی از مال التجاره های وارداتی و صادراتی اخذ نمی شده است و دلیل این ادعا عدم ذکر این موضوع در تواریخ قدیم و نوشته های مورخینی چون هرودوت و گزنفن می دانند اجمالاً آنکه وقتی جزئیاتی از قبیل وعده مهمانخانه ها - مسافت بین آنها - کیفیت بازرسی مسافری در راهها - چگونگی مسافرت زنان در گردونه های بسته ، تماماً در نوشته های این مورخین آمده است و چنانچه اخذ حقوق گمرکی از هر قبیل در دوره هخامنشیان معمول

1 - dilmun 2 - taoke 3 - gauganh 4 - apostana
5 - hormozi
6 - Sir Arnold Wilson " the Persian Gulf " ,
Oxford . 1928 P. 37

۷ - تاریخ عمومی بزرگ : نوشته ا . بد رفیق : جلد اول فصل چهارم
صفحه ۴۱۸ چاپ استانبول .

۸ - ایران باستان - تألیف مشیر الدوله پیرنیا صفحه ۱۵۱۳ .

می بود این مطلب نیز قاعد تا بایستی در نوشته های ایشان مذکور می بود .
 دلیل دیگری که برای اثبات این موضوع ذکر می شود وسعت دولت
 هخامنشی است و اینکه تجارت آن زمان در محدوده این دولت بوده است و
 پادشاهان خود را « شاه ممالکی که از بسیاری از مردمان مسکونند یا دارای
 انواع ملل اند » می شمردند چه آنکه شاهنشاهی ایران در زمان هخامنشیان سه
 پایتخت به نامهای شوش ، بابل ، هگمتانه داشت با توجه به اینکه « شاهان
 پارس تمام آسیا را از آن خود می دانستند » لذا نبودن گمرک در ایران
 هخامنشی با توجه به نکات فوق امری طبیعی جلوه می کند ، (۱) .

قبول این نظر خالی از اشکال نیست زیرا در مطالعه سازمان اداری ایران
 قدیم با سازمان اداری کشورهای روم و یونان وجه تشابه زیادی موجود است
 و هر یک از این سه کشور در اقتباس و قبول اصولی که حاکم بر سر نوشت احوال
 اداری آن عصر بوده کمتر تعصب بخرج می دادند . طبق مأخذ موجوده یونان
 قدیم دارای سازمان گمرک بوده (۲) و در روم نیز گمرک با جاره و اگذار میشده
 است . لذا بسیار بعید بنظر میرسد با توجه به کیفیت حکومت هخامنشی و
 تلاشی که پادشاهان این سلسله برای عظمت ایران از خود نشان می داده اند به
 فکر تأسیس سازمان گمرک نبوده باشند .

اگر نه این باشد که در دوره هخامنشی وظایف گمرکی توسط سازمان
 مرزبانی انجام می شده و موضوع نظارت بر سرحدات و اجازت عزیمت کاروانها
 و صورت برداری از کالاهای وارداتی و صادراتی و اخذ حقوق از آنها توأمآ
 انجام می گردیده است تنها یک فرض قابل قبول است آنها وجود یک سیاست
 اقتصادی خاص که ملازمه با وجود سازمان گمرک نداشته است و بعبارت دیگر
 قبول نظریه « آزادی مبادله » در هیأت حاکمه هخامنشیان .

در عهد سلوکیان سرعت ارتباطات و حمل و نقل به عالیترین درجه خود
 رسید . این سلسله کلیه جاده های مهم بین کشورها را تحت نظارت خود گرفتند .

۱ - ایران باستان . کتاب ششم تألیف حسن پیرنیا مشیرالدوله صفحه

۱۵۱۴ .

۲ - علم مالیه : نوشته آقای دکتر حسین پیرنیا صفحه ۹ ... مخارج
 شهر یعنی مخارج حکومت آتن از حقوق و عوارض گمرکی که معمولاً خارجیان
 می پرداختند تأمین می شد ... گزنفن که از شاگردان سقراط و از سرداران
 یونان بوده است در کتابی که بنام « طرق و وسائل افزایش درآمدهای شهر آتن »
 نوشته است اظهار میدارد ، برای افزایش درآمدهای شهر آتن باید حکومت
 شهر دستگاه کشتیرانی داشته باشد و شهر آتن را مرکز تجارت قرار دهد و در
 اثر تسهیلات تجاری تجارت شهر آتن توسعه یافته و از طریق حقوق گمرکی
 و اجاره کشتی و عوارض بندری عوائد کافی بدولت آتن واصل گردد .

این جاده‌ها از یونان بسمت ایران و هند و کشور چین ادامه می‌یافت و از بحر احمر تا هندوستان کلیه شهرها توسط پاسگاههای نظامی محافظت می‌شد. کیفیت مبادلات در این زمان تغییر یافت. از حجم مبادلات محصولات کم- بها که در گذشته قسمت اعظم تجارت خارجی را تشکیل می‌داد کاسته شد و بجای آن محصولات و مصنوعات تجملی از پولاد قسمت اعظم مبادله را بخود اختصاص می‌داد. طلا از هندو شمال غربی و ارمنستان و قفقاز وارد می‌شد و صادرات آهن و مس و سرب که استخراج آنها تحت نظارت مستقیم کارشناسان انجام می‌شد رو با افزایش بود. محصولات فلزی و چوبی ایران و هند در بازارهای اروپا خواستار زیادی داشت. صدور البسه - زینت آلات - انواع سنگ - انواع فرش گندم و سرب از ایران رونق بسزائی یافت و در نتیجه وجود مواد اولیه کافی و ارزان فعالیت‌های صنعتی در ایران توسعه یافت. هنرمندان و صنعتگران ایرانی شهرت فراوان در تهیه منسوجات و مصنوعات فلزی پیدا کردند. بقول گیرشمن (۱) در چنین شرایطی کشور ایران درصدد برآمد که بازار را از بعضی محصولات وارداتی مانند پاپیروس که مصرف آن را در دست داشت نجات بخشد و کوشش زیادی بعمل آمد تا با نباتات محلی و با «پوست پارشمن» ماده‌ای بسازند تا بجای کاغذ قابل مصرف باشد. انتظاماتی برای مبادلات تجارتهی وضع گردید و دولت دارای سیاست فلاحتی - سیاست صنعتی و سیاست تجارتهی شد. این امور منطقاً انجام پذیر نبوده است مگر با اعمال روشهای معمول و عیانی علمی سیاست گمرکی. نتیجه آنکه سلوکیان در ظرف يك قرن حکومت با آنکه از پشتیبانی حقیقی مردم ایران برخوردار نبودند و در جلب رضایت عمومی در امور سیاسی و اخلاقی شکست خوردند اصولی در زندگی اقتصادی ایجاد کردند و موفق بته سعه آنها شدند و صنعتی مستحکم، فلاحتی نیرومند و تجارتهی مترقی ایجاد نمودند.

در اواخر حکومت سلسله سلوکی بحران اقتصادی شدیدی در کشور ایران بوجود آمده بود و این امر بیشتر معلول حمله روم (از طرف مغرب) و هجوم اشکانیان (از طرف مشرق) بود. نبودن امنیت در این هنگام موجب کاهش محصولات کشاورزی و تولیدات صنعتی شد و وجود راهزنان در شوارع و دزدان دریائی تجارت خارجی ایران را با مشکلات بزرگی مواجه کرد. ولی پس از استقرار حکومت پارت اوضاع رونق تازه‌ای یافت و مسائل حمل و نقل بهبودی محسوس پیدا کرد و از کاروانهای عبوری مالیاتی اخذ می‌شد که یکی از مهمترین منابع عایدات دولت بود.

از جهت مطالعه تجارت بین المللی در آن زمان از نیمه اول قرن دوم قبل از میلاد ایتالیا نقش بسیار حساسی را در توسعه تجارت دنیائی به عهده گرفت

۱ - ایران از آغاز تا اسلام: تألیف پروفسور گیرشمن: فصل چهارم

و با تقاضای رو بافزایش خود تحولات اقتصادی و اجتماعی زیادی را موجب گشت. روم صادرکننده محصولات صنعتی از قبیل مفرغ، شیشه، مصنوعات، طلا، شراب و روغن بکسورهای آسیای مرکزی شد و از این کشورها ابریشم ادویه و عطریات وارد می‌کرد. در این میان کشور ایران نقش واسطه را بعهده داشت و کاروانهای بسیاری از طریق این کشور بشرق و غرب حرکت می‌کردند. در سرزمین ایران مراکزی برای متخصصان تجارت ترانزیت، عمال همه‌نوع حمل و نقل، رهبری کاروانها و تشکیلات دریا نوردی برای حمل و نقل بحری تشکیل گردید. (۱)

با استقرار حکومت اشکانی تجارت ایران افزایش قابل ملاحظه‌ای پیدا کرد و در این دوران دلائل زیادی برای موجودیت گمرک و اینکه از امتعه وارده و صادره در سرحدات حقوق گمرکی گرفته می‌شده است وجود دارد. بقول پروفیسور اولینسون (۲) تشکیلات گمرک در دوران اشکانی بسیار منظم بوده و صورت برداری از واردات و وصول حقوق گمرکی از واردات مانند ابریشم چین و ادویه هندوستان و کالاهای رومی در سراسر رزهای کشور متداول بوده است.

در سرحد، حکومت اشکانی «گمرک‌خانه» بود که امتعه رودی و صدوری به آنجا وارد و در کتابچه‌هایی که مخصوص این کار بوده ثبت می‌شد. (فیلوستراستوس فصل اول بند ۲۰) در شهرهای بزرگ مواظب ورود اشخاص خارجی بودند اسامی آنها راثبت می‌کردند و دروازه بانها در این باب راپرت می‌دادند. (۳) بمقیده NEILSON C. DEBEVOISE در این دوره يك یا چند شاهراه بزرگ بنام (راه ابریشم) که از چین می‌آمد و از خاک کشور پارت بمنغرب عبور می‌کرد دایر گردید... عایدات باج و خراج خزانه شاهنشاهان پارت را آنچنان متمکن ساخت که تاسیوس TACIUS مورخ آنها را «اشکانیان را» در مال و ثروت همدوش و همسان رومیان می‌شمارد... (۴) در دوره اشکانیان دوم رتبه نیز از طرف چین سفرائی برای عقد قرارداد بازرگانی با ایران سفر کرده‌اند. (۵) مجموعه این اطلاعات نشان می‌دهند فلات ایران از جهت مقام و موقعیت جغرافیائی خود بمنزله پلی آسیا را به اروپا متصل

۱ - ایران از آغاز تا اسلام: تألیف پروفیسور GIRSHMAN

صفحه ۲۸۵

۲ - ایران اقتصادی. تألیف آقای رحیم زاده صفوی جلد اول صفحه ۶۴

۳ - تاریخ ایران باستان. تألیف مشیرالدوله پیرنیا صفحه ۲۶۹۷

۴ - تاریخ سیاسی پارت: نوشته NEILSON C. DEBEVOISE

از سلسله انتشارات دانشگاه شیکاگو سال ۱۹۳۸ ترجمه آقای علی اصغر حکمت ص ۱۸۱

۵ - تاریخ ایران. تألیف گولدت اشمید صفحه ۱۳۸-۱۴۸

می کرده و تجارت این دوقاره از این طریق انجام می گرفته و سعی و کوشش دولتها پیوسته مصروف این امر بوده که این موقعیت را تحکیم و استواری بخشد. مهمترین اقلام صادراتی ایران به روم در این دوره عبارت بود از: انواع منسوجات، داروها، قالی و قالیچه ابریشمی که معمولاً برای تزئین کاخهای رومی مورد استفاده قرار می گرفت و نوعی نان که بنام نان پارتی (۱) نامیده می شود (۲) بخشودگی صادرات از پرداخت حقوق گمرکی که امروز بعنوان یکی از اصول مسلم و تردید ناپذیر سیاست اقتصادی هر کشور است در آن زمان نیز مطرح نظر قرار داشته است.

د مگاستینز (MEGASTHENES) که در سال ۳۲۱ الی ۲۹۶ قبل از میلاد با سمت سفیر یونان در دربارشاندرآگوپتا CHANDRAGUPTA خدمت می کرده است گزارش میدهد که مقامات گمرکی هندوستان اداره مرکزی خود را در گمرکخانه ای که دارای دروازه های بزرگ و در کنار رودخانه گنگک بنا شده بود قرار داده بودند وقتی کاروانی وارد می شد چهارپانچ نفر مأمور به پیشواز کاروان رفته و از تمام کالای محموله یادکر مبداء کالاصورت برداری می کردند و مهر مبداء را بروی کالا بازدید می کردند. اگر این مهرها شکسته بود و یا بعللی سوءظن مأمور گمرک جلب می شد بازرسی کامل انجام می یافت و به موارد تخلف جریمه سنگین تعلق می گرفت.

نکته جالب این است که در آن زمان نیز در صورت ثبوت تخلف کالا بفتح دولت ضبط و در حراج یا مزایده بفروش می رسید و چیزهای سختی نیز برای اظهارنامه های نادرست در نظر گرفته شده بود. بر واردات و صادرات حقوق سنگین بمنظور حفظ تولیدکنندگان محلی وضع شده بود. فروش اشیاء جلی در محل ساخت ممنوع بود زیرا موجب زیان درآمد شاهنشاه می شد.

این ممنوعیت خاص بازرگانان بودولی در مورد پیشه و ران اجراء نمیشد. طبق قانون حقوق گمرکی يك پنجم ارزش بود ولی برای میوه - سبزی - پذیر ماهی و گوشت خشك شده يك ششم و برای لباس، حیوانات، حبوبات، روغن و نمك فقط يك بیستم بود. علاوه بر حقوق گمرکی بازرگانان با مشکلات اداری که هر روز قوانین تازه ای وضع می گردید مواجه بودند. بیگانگان همیشه مورد سوءظن بودند و باید دارای گذرنامه بوده و برای هر بار ورود به مملکت و خروج از آن اجازه مخصوص دریافت دارند (۳) متأسفانه اطلاعات

۱ - PANIS PARTHICUS

۲ - تاریخ طبیعی. نوشته پلین کتاب ۱۸ بند ۱۱

3 - ERNEST SAMHAEER MERCHANTS
MAKE HISTORY, GEORGE

C. HARRAP CO. LTD P, 58

دیگری در خصوص مختصات سازمان گمرک و تحول سیاست گمرکی و میزان در آمد و هزینه سازمان گمرک در آن زمان موجود نیست و همانطور که در قبل گفته شد هر گونه اظهار نظر قاطع در اینگونه مسائل فاقد مبنای دقیق علمی است و هرگز نمیتوان با اعتماد و اطمینان فارغ از شک و تردید آنچنانکه شایسته رسالات و تحقیقات است مطلبی بیان داشت ولی بظن قوی دلیل موجودیت سازمان گمرک به آن صورت منظم و موجهی که بر وقوف راولینسون مدعی وجود آنست معلول نفوذ تشکیلات اداری یونان در امپراطوری ایران می باشد که آثار آن در حکومت اشکانی باقی مانده است. به عبارت دیگر چون پس از انقراض سلسله هخامنشی بوسیله اسکندر امپراطوری ایران بدست یونانی ها اداره می شد تشکیلات گمرکی یونان بوسیله جانشینان اسکندر در این کشور شناسانده شد و چون اشکانیان وجود این سازمان را منبع همی جهت افزایش درآمد خزانه مملکت در یافته اند از انحلال آن خود داری و در تقویت آن کوشیده اند. در عصر ساسانی توجه بمسائل مالی و اقتصادی اهمیت بیشتری پیدا کرد و در رأس سازمان مالی شخصی بنام والتریوشان سالار یعنی رئیس کشاورزان حکومت می کرد. این مقام علاوه بر وصول مالیات زمینسی و وظیفه تشویق کشاورزان و توسعه آبیاری را نیز عهده دار بود، عنوان دیگر این شخص «استریوشان سالار» بمعنای رئیس صنعتگران و پیشه‌وران است و این شخص عهده‌دار نظارت در فعالیتهای صنعتی و بازرگانی کشور نیز بوده است. در دوره ساسانی تجارت خارجی نسبت به قرون گذشته افزایش محسوسی یافته است و این امر بیشتر در زمینه امتعه گرانها و مصنوعات تجملی مورد استفاده دربار شاهنشاهی و طبقه ثروتمند و اشراف ایرانی بوده است. تجارت خارجی ایران در این زمان تحت نظارت شدید دولت قرار داشته و آزادی اقتصادی در این دوره بسیار محدود بوده و مبادله برخی از کالاها از جمله ابریشم در انحصار مطلق دولت قرار داشته است (مبادله منوجات و تجارت البسه بسیار قابل توجه بود. عنبر را از بحر اسود وارد می کردند پاپروس که بیش از پیش جانشین پارشمن (پوست) شده بود همواره خریدار داشت. ادویه مطهر را از چین و عربستان بعنوان ترانزیت می آوردند. ناردین و فلفل را از ماد صادر می کردند. تجارت بین المللی موجب ایجاد مستعمرات بازرگانان گردید و مخصوصاً یهودیان و سریانیان در نواحی جدید مانند هند، ترکستان و پرتغال و سواحل بحر اسود مستقر شدند تجارتخانه‌های صادراتی که سابقاً همه چیز می فروختند در این دوره تخصص یافتند... بدین وجه تمایز بین تجار صادراتی و بازرگانی که در بازارهای داخلی تجارت می کردند آشکار گردید و نتیجه این شد که تعداد دلان افزایش یابد) (۱)

« تجارت خشکی در طرق و شوارع کاروان روقدیم صورت می گرفت . شاهراه بزرگ از تیسفون در کنار دجله که پایتخت بود شروع می شد و از حلوان و کنگاور به همدان میرسید . در همدان شوارع مختلف منشعب می شد . یکی بسمت جنوب از خوزستان و فارس گذشته بخلیج می پیوست و دیگری به ری میرفت و از آنجا کوهستان را بریده از گیلان به بحر خزر منتهی میشد یا از راه خراسان وارد کابل می گشت و به هندوستان اتصال می یافت و راهی هم حوضه تاریخ را بچین می پیوست ... تجارت دریائی تا اندازه ای حائز اهمیت بود ... رینود REINAUD گوید : (. . . سفائن ایران ، متوالیاً در همه دریاهای شرق سیر می کرد . . . نفوذی که ایرانیان در دریاهای حاصل کردندیکی از عللی بود که قدرت و شهرت روم را در دریاهای شرق متزلزل و بکلی خاموش کرد) . مهمترین کالاهائی که بصورت ترانزیت از ایران می گذشت ابریشم بود اما چسبون ایرانیان مقدار بسیاری از ابریشم خام چین را که وارد می کردند بخود تخصیص میدادند قادر بودند که محصولات خویش را بهر قیمتی بخواهند به ممالک مغرب زمین بفروشند . . . از چیزهاییکه چین از ایران می خرید یکی وسمه معروف ایرانی بود که با قیمت گزاف میدادند و ملکه چین هر سال مقداری برای مصرف شخصی خود ابتیاع می نمود . قالیهای بابلی نیز طالب بسیار داشت .

احجار قیمتی طبیعی و مصنوعی شام و مرجان و مروارید بحر احمر و منسوجات شام و مصر و مواد مخدره شرق نزدیک از جانب ایران بچین فرستاده میشد « (۱) بطور کلی می توان نتیجه گرفت که در دوره ساسانی تجارت خارجی ایران وسعت فوق العاده ای یافته بود . علاوه بر صدور تولیدات داخلی و ورود امتعه مورد نیاز ، . . . تجارت ترانزیتی نیز بعلت وضع جغرافیائی ایران که بین چین و هندوستان از طرفی و سرزمینهای غربی از طرف دیگر واقع بود رواج زیاد داشت . بخصوص از زمانی که در سلطنت مهرداد دوم (اشکانی) رابطه بازرگانی با چین برقرار شد و ابریشم چین از راه موسوم به « راه ابریشم » که از شمال ایران عبور می کرد روانه امپراطوری روم گردید تجارت ترانزیت یکی از فعالیتهای مهم اقتصادی ایران شد و چون دولت (ساسانی) از بازرگانان حمایت میکرد و راهها عموماً خوب و امن بود عده زیادی در کار تجارت ترانزیت مشغول شدند و تخصص در این امر پیدا کردند . وسعت بسانکها و عمل « صرافی » (۲) دوره ساسانی که زیر نظارت دولت کار می کردند و رواج

۱ - ایران در زمان ساسانیان . تألیف آرتور کریستن سن . ترجمه

رشید یاسمی صفحه ۷۹ .

۲ - بنا بگفته گریشمن مقررات صرافی زمان ساسانیان همچنان تا

دوران جدید در اروپا مورد پیروی و معمول بوده است .

زیاد سفته کار مبادلات بازرگانی را خیلی آسان میکرد .

طبیعی است که در این شرایط حقوق گمرکی یکی از منابع عمده درآمد دولت خواهند شد . (۱) با توجه باین امر که دولت ساسانی در تعقیب و بزرگداشت سنن دولت هخامنشی متعصب بود و گاهی راه افراط میبیمود چون دریافت حقوق گمرکی از یادگارهای دوران سلطه حکومت یونان بر ایران بوده است ممکن است این فرض مطرح گردد که ساسانیان سازمان گمرک را از قوه و اعتبار انداخته اند . ولی سه دلیل عمده وجود دارد که در زمان ساسانیان سازمان گمرک مسلماً وجود داشته است . نخست بعید بنظر می رسد که دولت ساسانی از این منبع عظیم عایدات خزانه که مسلماً در دوره اشکانی وجود داشته است صرف نظر کرده باشد . ثانیاً در آن زمان دولت ایران با روم شرقی همسایه بوده است و دولت روم از مال التجاره ایران که به آن کشور وارد میشد حقوق گمرکی میکرفته لذا به ظن قوی دولت ساسانی نیز از واردات آن کشور حقوقی اخذ می کرده است اقوی دلیل دیگر مطالعه معاهدات پادشاهان ساسانی با امپراطوران روم است که دلالت بر وجود گمرک دارد .

در سال ۶۲۷ میلادی (در زمان سلطنت شاپور اول) سفیری بنام میکوریوس از طرف امپراطور روم تعیین شد تا شرایط صلح را با دولت ایران در میان گذارد . بنظر پروفیسور راولینسون که مقاله نامه پیشنهادی امپراطور را دقیقاً مورد بررسی قرار داده است وجود ماده پنجم در قرارداد موصوف که نصیبین را تنها نقطه ای پیشنهاد می کند که دو کشور ایران و روم بتوانند در آن محل داد و ستد نمایند دلیل وجود سیستم گمرکی در ایران آن زمان است . لازم به یادآوری است که این پیشنهاد مورد قبول پادشاه ساسانی قرار نگرفت . از مطالعه عهدنامه دیگری که در سال ۵۶۲ میلادی بین خسرو انوشیروان با امپراطور ژوستینین منعقد شده چنین استنباط می شود که دفترهای گمرکی در مرزهای کشور دایر بوده است که مبادلات بین دو کشور صرفاً میبایستی از طریق این دفترها انجام گیرد .

آرتور کریستن سن محقق عالیقدر دانمارکی در کتاب ایران در زمان ساسانیان می نویسد: «از شرایط صلح خسرو اول و ژوستینین JUSTINIEN قیصر روم در سال ۵۶۲ چنین استنباط میشود که در آن وقت عوارض گمرکی معمول بوده است . ماده سوم عهدنامه مزبور چنین مقرر میداشت که تجار ایرانی و رومی همچنانکه از اعصار قدیم تا آن تاریخ بسوداگری مشغول بودند از آن پس هم می توانند به تجارت هر قسم متاع بپردازند اما کالای آنان باید از دوائر معمولی گمرک بگذرد .

در ماده چهارم آن عهد نامه مقرر شده که نمایندگان و رسولان رسمی

هریک از متعاهدین در سرزمین طرف دیگر حق استفاده از اسبان چابدار دارند و می‌توانند بلا مانع و بی پرداخت عوارض گمرک تمام اجناسی را که همراه دارند وارد خاک دیگری بنمایند و در ماده پنجم این عهدنامه چنین مقرر شده: (... لوازم و محمولات سفر از عوارض معاف می‌باشند (۱) بر رویهم از مطالعه تاریخ چنین استنباط می‌شود که در زمان ساسانیان سازمانی برای دریافت حقوق گمرکی بمفهوم امروزی موجود بوده و دیوان نام داشته است. مرحوم علی اکبر دهخدا در فرهنگ خود می‌نویسد: (در زمان ساسانیان ادارای برای دریافت باج و حقوق متعلق به کالاها بنام دیوان وجود داشته که بعداً اعراب نیز همین کلمه را برای ادارات مأمور وصول مالیات خود قبول نموده و کلمه **DOUANES** هم که ترجمه فرانسوی گمرک می‌باشد از لغت مزبور اخذ گردیده است. (۲)

۱ - ایران در زمان ساسانیان تألیف آرتور کریستنسن سال ۱۹۳۶

کپنهاک . ترجمه آقای رشید یاسمی صفحه ۲۷ .

۲ - لغت نامه تألیف علی اکبر دهخدا شماره مسلسل ۷۷ شماره حرف

گ . ۵ . گلوله رس گوتنبرگ صفحه ۴۱۹ . آقای علی اصغر حکمت نیز در کتاب پارسی نغز (صفحه ۱۹۱) کلمه دیوان را فارسی معرفی می‌کنند ولی در عین حال که در فرهنگهای خارجی در موضوع ریشه کلمه **DOUANE** که مأخوذ از کلمه «دیوان» است اتفاق نظر وجود دارد کلمه دیوان را يك لغت عربی می‌شناسند .

پرتال جامع علوم انسانی

